

Mind sett utifrån ett evolutionärt och intersubjektivt perspektiv

Inledande översikt

I följande artikel söker jag använda mig av psykoanalytisk och psykoterapeutisk kunskap och ställa denna i förhållande till neurovetenskap. Jag gör det utifrån ett systemteoretiskt tänkande i vilket det inte föreligger en absolut rågång mellan den fenomenologiska hermeneutiska domänen och positivistisk naturvetenskap¹. Jag söker istället att påvisa samband mellan dessa nivåer eftersom man bara ställvis kan tänka sig kausala relationer mellan dem. Mind², grovt sett psyket, fungerar cybernetiskt med ett nästan oändligt antal variabler.

Jag är medveten om att ett sådant anslag kan föra till missvisande förenklingar och ett reduktionistiskt synsätt som inte tillräckligt respekterar den kliniska erfarenhet man får genom psykoanalys och med denna besläktade terapiformer³. Jag tycker dock att den diskussion som förs om psykoanalytisk metapsykologi och dess relation till modern neurovetenskap är viktig.

I artikeln framför jag åsikten att varken psykoanalysens driftsteori, affekterna eller kognitionen var för sig kan utgöra psykets drivkraft. Vårt centrala nervsystem med dess ”kroppsliga förankring” är så komplext uppbyggt att drift/motivkrafter-emotion-kognition i praktiken är sammanvävda (Barbas, 1998), vilket också gäller för vårt subjektiva upplevande.

Med det syftet i åtanke vill jag beskriva psyket, Mind, utifrån ett evolutionärt synsätt. Jag kommer då bland annat att använda mig av psykobiologen, och en av de främsta företrädarna för neuropsykoanalysen, Jaak Panksepps (1998) beskrivning. Han menar att vi, i likhet med alla andra däggdjur, handlar, och på många sätt styrs utifrån olika slags kommandosystem⁴ som evolutionen utrustat oss med. De är tvingande, i meningen att när de väl aktiverats, har de ett förutbestämt förlopp som är svårt att hämma.

Min avsikt är att ge en översiktlig beskrivning av några av dem; nämligen behovet av anknytning, emotionen raseri/vrede och driften sexualitet⁵.

Inspirerad av spädbarnsforskaren och psykoanalytikern Daniel Stern (2004) kommer jag också att beskriva det unikt mänskliga behovet av intersubjektivitet – att både mor och barn, psykoanalytiker och patient för sin inre utveckling har ett behov av ömsesidiga möten, i vilka deras intentioner, emotioner och i viss mån inre värld får speglas i varandras och bekräftas.

Med en sådan beskrivning som grund vill jag hävda att det finns en grund för att, i stället för driftteorins libido/destrudo eller Tomkins affektteori, använda sig av behoven av anknytning, intersubjektivitet och sexualitet som psykets ledande drivkrafter.

Jag vill också visa att dessa biologiska system på en annan, metapsykologisk, nivå kan länkas till Bions vektorer för psyket, K (Kärlek), H (Hat), Ku (Kunskap).

¹ se diskussion om paradig, Ramberg, 1996.

² se Ramberg (R.) 1997, fotnot 3, s 270 - 272 om skälet till att jag inte översätter ordet.

³ I denna artikel är kroppsorienterad psykoterapi (Wrangsjö, 1987, Downing, 1996) aktuell eftersom jag senare i artikeln kommer att hänvisa till det omedvetna kroppsschemat – kroppsmuskulaturens utveckling och funktionella samordning – samt hur detta avspeglar sig i drömlivet. Se senare i artikeln.

⁴ Panksepp benämner dem emotioner, men skriver också att de är ett slags kommandosystem som evolutionen utrustat oss med, och som i sin tur lett till att däggdjursläktet överlevt och utvecklats. I denna artikel benämner jag dem emellertid kommandosystem och använder mig, i likhet med Antonio Damasio (1994, 2000) och många andra, av en snävare betydelse av begreppet emotioner, nämligen de kommandosystem som kan ge sig tillkänna i form av affekter hos oss.

⁵ För en fördjupning hänvisar jag till Panksepp (1998) och för en kortare översikt av de andra kommandosystemen till Ramberg (2003).

Jag avslutar artikeln med en klinisk illustration – en patients dröm och diskussion av denna – för att på det sättet åskådliggöra hur kommandosystem och övergripande drivkrafter samverkar i att symbolisera den konflikt det innebär att avsluta sin psykoanalys.

Av evolutionen utvecklade motivkrafter

En evolutionär utveckling av agens – Libido

Ett kännetecken på en levande organism är att den utgör en funktionell enhet (är autopoietisk, Maturana/Varela, 1988) och till följd därav också är ursprunget för sitt eget agens (se vidare filosofen Susanne Langer, 1967 kap. 8-11). Agens är organismens övergripande och ”inifrån kommande” aktivitet som reglerar både dess inre värld och dess förhållande till den föränderliga yttvärlden med sina olika agens. För att existera måste organismen kunna samverka med andra större och starkare organismer inom sin biosfär. Den måste göra det på ett sådant sätt att den både kan bibehålla sin struktur, sin fysiska existens, och dessutom kunna föröka sig och därvid föra sin organisation vidare.

En växts agens ter sig ur vår synpunkt ganska passivt. När vi iakttar en levande organism som den encelliga amöban, däremot, är hela cellen aktiv i förhållande till omgivningen. Vi kan se hur den för att överleva söker sin näring utanför sig själv, annars överlever den inte. Dess agens är i överförd bemärkelse ”icke narcissistiskt”. Hos människan som är enormt mycket mer komplex till sin natur engagerar likväl vårt agens hela organismen, även om vi bara kan uppfatta vissa av dess yttringar – kropp och hjärna är ”ett”. Freud (menar jag) benämnde vårt agens, den spontana inriktningen och uttrycket för vår organisation, Libido. Han jämställde denna oftast, i vilket fall ursprungligen, med ett av vårt agens’ yttringar, sexualiteten (Freud 1900⁶). Inte ens när barnsexualitetens olika partialdrifter (1905/1998, Tre avhandlingar om sexualteorin) inbegripes i libidobegreppet omfattar det hela vårt agens – alla kommandosystem bör inkluderas – vilket jag hoppas jag kan åskådliggöra i artikeln.

Det är inte alltid människor ”äger” sitt agens, ”är” sitt agens (se t.ex Bion, 1959, Grinberg et al, 1977/1993). De kan lägga över det i andra, i t.ex. en symbiotisk parrelation eller i en grupptillhörighet, där en ”stark” ledare tar över aspekter av de andras agens. Att leva i normalitet innebär sannolikt att äga förmågan att överlämna aspekter av sitt agens till övergripande strukturer utan att störas av det – att låta sig inlemmas i kulturen i både vid och mer begränsad mening samtidigt som personen ifråga upprätthåller ett slags autonomi i förhållande till den övergripande strukturen.

I vårt kliniska arbete märker vi denna tendens när patienten söker projicera över vitala aspekter av sig själv in i oss. Eller märker vi det inte, när vi under längre perioder under analysen befinner oss under ”tryck” och känner att vi måste ”bära” patienten. Vi kanske t.o.m. befinner oss i projektiv identifikation med den aspekt av agens patienten förlagt i oss och fortsätter arbetet ”förblindade”. En stor del av denna process är givetvis omedveten. Ett liv som levs med inriktning på kontroll av sig själv och andra via (massiv – Bion, inkräktande – Meltzer, se disk. Meltzer, 1986, kap. 5) projektiv identifikation kan i viss mån kompensera för brist på eget agens, d.v.s. egen vitalitet och spontanitet.

⁶ Tydliggörs då han skriver om symboler; ett avsnitt av boken som dock förändrades mycket i utgåvorna under påverkan av bl.a. Stekel och Jung (se svenska förordet av Pöstényi (1996) samt Marinelli, Mayer (2003): Hans bestämda framhävande av sexualiteten som den absolut dominanta driften framgår emellertid klart i texten. Se bl.a. en fotnot (n:o 83) så sent som från 1925.

Däggdjurens kommandosystem

Vi kan grovt säga att människan är formad utifrån tre släktens principiella sätt att upprätthålla sin autonomi och agens och att reproducera sig; reptilens, däggdjurets och människans (MacLean, 1978).

Vi, liksom alla däggdjursungar, föds, förutom med reflexer – ett uttryck för reptilens agens - också med en uppsättning kommandosystem, vilka till sin natur är komplexare än reflexerna. Panksepp menar att däggdjurens kommandosystem är ett slags nedärvda, av evolutionen utvalda och huvudsakligen utåtriktade aktionssystem, som kan ses som nödvändiga behov och yttringar av vårt agens och som gjort att släktet har överlevt och utvecklats. Jag skriver aktionssystem - således inte den reaktion, som uppstår när ett stimuli utlöser en reflex - eftersom däggdjuret har vissa möjligheter att bestämma vilket eller vilka kommandosystem som skall aktiveras. Ett däggdjur kan således i viss mån välja sitt förhållningssätt till skillnad från reptilen.

De kommandosystem vi delar med däggdjuren är dels emotioner som kan ge sig tillkänna för oss som känslor, nämligen *fruktan, raseri och separationsoro*. Men Panksepp innefattar också fyra andra grundläggande system inom det centrala nervsystemet. Ett system omfattar *sexualiteten*. Ett annat s.k. söksystem ser till att vi söker upp objekt utanför oss själva, vilka i sin tur kan ge oss tillfredsställelse. De andra två är mer ”inåtriktade” kommandosystem, som ger upphov till dröm och lek, och är de biologiska system som utgör grunden för vår internaliseringsprocess..

Gemensamt för dem alla är att när ett kommandosystem väl aktiverats har det sin ”bestämda gång”, och det påverkar oss och eventuellt omgivningen på ett riktat, specifikt sätt.

Människan kan till följd av sin symboliska förmåga mer eller mindre ständigt ha emotioner och sexualitet aktiva inom sig. Ett eller flera kommandosystem kan vara aktiva samtidigt utan att vi för den skull behöver bli medvetna om detta.

Ett aktivt kommandosystem förändrar vårt psykiska tillstånd och väcker en specifik känsla. Det inriktar vår kognition på ett sätt som överensstämmer med systemets syfte: Vid t. ex. fruktan uppstår skrämmande, förlamande tankar och/eller tankar på flykt, samtidigt som kroppen och kroppsupplevelsen förändras i överensstämmelse med detta syfte. En känsla av glädje är omöjlig att uppleva samtidigt, möjligen lättnad. Kommandosystemet lek, å andra sidan, initierar ett annat specifikt förhållningssätt och upplevs i schatteringar av glädje och fungerar samtidigt inbjudande på andra. Förhållanden som annars skulle inge skräck, inger inte det på samma sätt under lek.

Våra emotioner avspeglar sig i röstens klang (prosodi), ögonens lyster och i ansiktets mimik. Det är vetenskapligt klarlagt att en aktiverad kategoriäffekt inte primärt behöver göras medveten (Damasio, 1994, Lane & Nadel, 2000), och det finns vetenskapligt stöd för att för att kommandosystem och emotioner ständigt ger upphov till omedvetna konflikter (Shevrin et al, 1996). Det finns alltså naturvetenskapligt stöd för en psykoanalytisk konfliktteori.

I det följande vill jag bara kort beskriva några kommandosystem, vilka jag närmare beskrivit i andra sammanhang (Ramberg, 2001, 2003).

Vi har utrustats med ett *Söksystem*, som några (Berridge, Robinson, ref. i Shevrin, 1999) anser vara ett neurofysiologiskt korrelerat till Freuds (1920) metapsykologiska driftsbegrepp Libido. Söksystemet avsöker omvärlden på möjliga objekt utifrån en positiv förväntan på

tillfredsställelse, ett slags 'cruising' (Solms ref. i Ramberg, 2003), där man i fantasin och verkligheten provar olika objekt och sätt att tillfredsställa sig. Söksystemet har således inget i förväg utsatt mål. Om individen finner ett lämpligt (och villigt) objekt kopplas Lustsystemet in och ett aktivt s.k. konsummatoriskt beteende vidtar som leder till själva tillfredsställelsen. Om tillfredsställelse uppnås, upphör Söksystemet att vara aktivt.

De kommandosystem som yttrar sig som lek respektive dröm är mer "inåtriktade" och är till för att införliva önskade aspekter av processer/objekt i yttervärlden och avyttra oönskade. Den grundläggande inläringen sker under djurets barndom genom lek, varigenom ungen lär sig att utforma sitt agens på ett sofistikerat sätt. När det vuxna livet börjar har det en arsenal grundprogram avpassade efter den nisch djuret lever i och som det sedan kan vidareutveckla. I båda fallen vidtar processer under *sömnen* (som bl.a. *avspeglas i drömmens REM- och N-REM-fas*⁷) vilka selekterar ut viktiga dagsrester och fäster dem i långminnet för framtida bruk (Winson, 1985, Levin, 1991). Jag tänker mig att de kommandosystem som ger upphov till dröm och *lek* är biologiska system som ligger till grund för det som inom psykoanalytisk teori benämns internaliseringsprocessen.

Anknytning

Bowlby (1969) och Lichtenberg (1989) har ju visat på, och Panksepp bekräftar, vårt oavvisliga behov av anknytning och hur detta behov medverkar i utformandet av vårt psyke. Jag (Ramberg 1992) menar att anknytning, tillhörighet, är vårt grundläggande behov, vilket ju också objektrelationsteorin har som utgångspunkt.

Spädbarnets behov av fysisk närhet (Hofer, ref. i Taylor, 1987) avtar gradvis och för en ettåring kan kontakt med modern via syn och hörsel vara tillräcklig för en tid. Gradvis kan vi människor under användning av kommandosystemen dröm och lek, med hjälp av övergångsobjekt (Winnicott, 1971/1995) på ett försymboliskt och symbolsikt plan internalisera relationen med viktiga personer till att bli "inre följeslagare" (Stern 1985). Från att kunna vara för oss själva i närvaro av den tysta modern (Winnicott, 1971/1993) – funktionsautonomi - erövrar vi så småningom förmågan att uppsöka en positiv ensamhet, förmågan att vara allena - separationsautonomi.

Vi är samtidigt sociala flockdjur och har en drift att utveckla vänskapliga relationer med andra och vi har därför en naturlig tendens att inordna oss i hierarkier av olika slag för att kunna höra till flocken: Några får makt medan andra underordnar sig. Vissa beskriver detta som en drift i sig (se Gade, 1999)

Panksepp menar att till skillnad från andra kommando system så följer inte med upplevandet av god anknytning eller gott relaterande någon egentlig specifik affekt, snarare en allmänt tillfredsställande känsla, som jag i min tur associerar till Winnicotts (1993) "going on being". Vi märker behovet av anknytning först när det inte är tillfredsställt och då i form av separationsoro eller panik.

Utan tillräcklig anknytning till yttre eller inre objekt får vi svårt att sammanlänka olika processer i vårt inre. Vi får svårt att bearbeta traumata och tillåta annan komplex inläring.

Antropologen Gregory Bateson (1964, 1969/1972) har övertygande visat detta på delfiner, ett relativt högt utvecklat däggdjur. När tränaren ställde en delfin inför nya uppgifter vid en offentlig uppvisning, gick delfinen in i extrem stress, om den inte samtidigt fick uppleva en

rimlig anknytning till tränaren. Om anknytningen däremot var tillräcklig, kunde den utveckla rörelser inför publiken som tidigare till och med var okända för arten.

Själva vet vi ju som analytiker att ett djupt förtroende är nödvändigt för att en patient skall kunna våga öppna upp för en djupgående bearbetning av sitt liv, som i sin tur kan leda till en förändring av hans inre objekt.

Sexualitet

Vi människor äger, till skillnad från de andra djuren, en ständigt aktiv men mycket formbar sexualitet. Vår sexualitet är kopplad till anknytning, kvinnans i allmänhet mer än mannens, något som skiljer oss från flera däggdjursarter. (För att undvika att ett sexuellt förhållande skall leda till en fördjupad relation fordras det en aktiv fysisk handling eller ett aktivt psykiskt förhållningssätt hos personen för att motverka den tendens till fördjupad anknytning, som uppstår bl. a till följd av det oxytocin som frigörs vid orgasmen.)

Kommandosystemet sexualitet är något annat och mer avgränsat än psykoanalysens sexualitet. Det gäller även tidigt (Freud 1900) då den konkreta sexuella driften samtidigt upphöjdes till, likställdes med, en övergripande metapsykologisk drift. Senare, när partialdrifter inbegripes i den libidinösa ekonomin (1905) eller när Libido får en motsatsställning till Dödsdrift (1920) befinner sig kommandosystemet sexualitet och det metapsykologiska Libido på helt olika logiska nivåer.

Oro vid separation leder till panik och senare till depression

Om känslan av anknytning upphör, uppstår oro (distress) och slutligen panik – därför är Panksepps benämning på detta kommandosystem Paniksystemet (panic-circuit) - som småningom övergår i depression.

Människan har förmågan att sörja förutsatt att hon utvecklat ett inre objekt att sörja. En stor del av arbetet i en analys består av att ge patienten en möjlighet att sörja skeenden i sitt liv för att på det sättet vidareutveckla och förankra hennes inre objekt i den inre världen. En följd av de kvalitativt nya erfarenheter som patienten får av själv-med-annan, när överföringen i analysen och därmed arbetsalliansen fördjupas, kanske t.o.m. medverkar till att upprätta nya, inre objekt.

Fruktan och ångest

En annan grundläggande emotion är (anticiperad) fruktan/skräck som antingen kan leda till att ett djur "fryser" i sin position för att undvika upptäckt - hos oss torde motsvarigheten vara en upplevelse av skräckslagen förlamning av psyket; ångest. Eller så kan fruktan ge upphov till flykt. Om ambivalens uppstår inom oss mellan de olika utvägarna kanske vi upplever agiterad ångest.

Eftersom panik- och fruktan/skräck-systemet båda har utvecklats från systemet kroppslig smärta under evolutionen, står de i nära samband med varandra. Det kan vara förklaringen till att en överaktivitet av separationsoro också kan trigga ångest.

Raseri/vrede och det medvetna derivatet irritation

Raseri och vrede är ett annat kommandosystem som aktiveras vid hot, såsom när man måste försvara sitt territorium, i både yttre och inre bemärkelse. Men emotionen raseri/vrede aktiveras också om det uppstår aktivt motstånd vid erövrandet av nytt territorium.

I vanliga fall låter vi oss enbart undslippa ett derivat av denna emotion i form av irritation, eftersom detta kommandosystem verkar vara det som i vårt samhälle är mest dysfunktionellt.

Det är också sannolikt därför det är den emotion som är mest bortträngd. Den kan av det skälet heller inte aktivt och medvetet integrerats i psyket i samma utsträckning som de andra emotionerna, med problem som följd. Vrede kan, men behöver förstås inte, leda till aggressivitet. (Jag använder mig i denna artikel inte av Freuds motsatspar Libido och Dödsdrift utan menar aggressivitet i dess fysiska uttryck)

Det är viktigt att särskilja aggression till följd av vrede från predatorisk aggression, d.v.s. rovdjurets instinkt att jaga och döda. Jaktinstinkten, ett annat kommandosystem, är troligen besläktad med söksystemet och är därför en lustfylld aktivitet. I vårt samhälle där uppsökandet av bytesdjur industrialiserats och dödandet utförs i avskilda slakterier, accepteras numera allmänt endast njutningen av att äta kött, medan uttrycken för jaktinstinkten ogillas eller förträngs. (Se vidare i den kliniska vinjetten.)

Jag tänker mig att en uppväxt där våld och annan integritetskränkande maktutövning intar en dominant position i familjesystemet, eller motsatsen, överhuvudtaget inte synliggörs, gör barnet skada. I det senare fallet sker kampen om hierarkin och kontrollen av ordning inom familjen på för barnet mer raffinerade och därför svårförståeliga sätt. Det kan leda till att emotioner och drifter som kan ta sig aggressiva uttryck blir så otydliga för barnet, att det varken känner igen dem eller lär sig att hantera dem. Det i sin tur kan leda till att barnet upplever dem som absolut främmande eruptioner och därför genast projicerar dem på omgivningen. På det sättet gör barnet sig av med dem – i form av ett slags Bions beta-element – och förlorar så en möjlighet till konstruktiv nyinläring. Så drömde t.ex. en (vuxen) patient med en laddad, emotionellt återhållen uppväxt om en hotande vulkaneruption i Södermanland, när hans (inre) vrede började aktualiseras i psykoanalysen.

Psyket hanterar bortträngda emotioner efter samma mönster som Freud (1905, 1909/2000, i t.ex. fallet Dora och lille Hans) använt, då han beskrivit barnsexualiteten (och som bl.a. har aktualiserats av Bollas, 2000, i boken Hysteria): När den genitila barn- men även vuxensexualiteten (Laufer och Laufer, 1984), uppstår inom oss, upplevs den som en skrämmande, främmande kraft, och förläggs därför på omgivningen.

Den vuxnes avvisande blir, om han överhuvud inte har kontakt med emotionen vrede, bara uttryckt i ett fysiskt eller psykiskt tomt avståndstagande. Lita på en patient när hon säger att hon inte upplever irritation, om ingen irritation förmedlas ens i analytikerns motöverföring, annat än som avsaknad av vrede och tomhet. Inom patienten kan det ha uppstått ett omedvetet emotionellt kaos. Tidiga procedurrella minnen, kanske inpräglade före ett års ålder kan ha aktualiserats, men de kommer aldrig att kunna medvetandegöras. Det kan vara minnesspår av situationer där hon inte kunnat reglera sina affekter, utan överväldigats av dem. Samtidigt har hon då inte heller haft något hopp om att någon föräldraperson skulle kunnat hjälpa henne. Hon klyver ("splittar") då, dissocierar och använder sig av inkräktande projektiva identifikationer – med resultatet att ingen affekt uppstår. Följaktligen blir hon inte heller kognitivt medveten om vad som sker. Hon upplever inte ens någon kroppsspänning. En ur affektmotorisk synpunkt förväntad kroppsspänning kan också vara frånvarande. Det är tomt. Emotionen vrede kanske inte ens är bortträngd eller förnekad. Den kanske inte ens fått "fäste" i det limbiska systemet när det gäller vissa objektrelationer utan s.a.s. förtvinats i detta sammanhang. Psykoanalysen kanske gradvis måste väcka emotionen vrede/rasri till liv.

Förnekade emotioner kan vara svårare att få kontakt med än bortträngd sexualitet

Psykoanalytikern och spädbarnsforskaren Daniel Stern (1985/1991) har delat in utvecklingen av det preverbala självvetet i olika epigenetiskt anlagda strukturer, som han kallat förnimmelser

av själv. Han har gjort indelningen utifrån grundläggande typer av interaktioner mellan barn och mor

Våra grundläggande emotioner, de s.k. kategori-affekterna, finns tidigt klara att ta i bruk. Att barnet får uttrycka och uppleva emotioner tillsammans med sin mor eller annan vårdare, och därigenom göra emotionerna till sina (själv-affektivitet), är en av de grundläggande interaktioner, som Stern menar ligger bakom upprättandet av det han kallar (förmågan av kärnsjälvvet, vartill grunden läggs mellan 2 och 7 månaders ålder.

Liksom synförmågan, som tidigt måste börja nyttjas för att barnet inte skall bli blint, måste också emotionerna utövas och upplevas i ett möte med modern för att kunna formas till vitala, invarianta ”grundpelare” för kärnsjälvvet. Om så inte sker, kan också de ”förtvina”.

De grundläggande interaktioner som sker före 15 månaders ålder utgör visserligen byggstenar i det preverbala självvet men vi kommer aldrig att kunna minnas dem, eftersom vi under den perioden enbart har tillgång till procedurrella minnesfunktioner. Av detta skäl kan vi inte heller minnas om våra emotioner faktiskt hämmats extremt under denna period.

Om vi inte får utöva våra emotioner som små barn, upplever vi dem knappt som vuxna. Vi kan därför inte använda oss av dem som de grundläggande instrument i vårt psyke, som de borde kunna vara. När vi inte har kontakt med dem, går vi inte bara miste om ett rikt känsloliv, utan förlorar också s.k. emotionell intelligens (Goleman, 1997) och omdöme.

Minst lika viktigt som det är att uppleva sin sexualitet är det därför att ha tillgång till sina grundläggande emotioner med deras affektmotoriska schemata (Ramberg, 1987).

S.k. sociala känslor (och sekundära emotioner) uppstår senare än kategori-effekterna:

Upplevelsen av skam, som kräver självmedvetenhet, uppträder först vid 14 månaders ålder. Känsla av skuld kan uppstå först vid tre års ålder (Shore, 2003). Skuldkänslor uppstår således ungefär samtidigt som att den genitila barnsexualiteten träder in i bilden – därmed inte sagt att sexualiteten behöver vara förknippad med skuld.

Under denna period börjar barnet få tillgång till ett, om än primitivt, men dock symboliskt tänkande; det vi benämner primärprocesstänkande (Freud, 1900, Basch, 1977). Från den tiden finns därför episodiska, om än ej alltid trovärdiga, minnen (Loftus, 2001, Shevrin, 1996, Ramberg 2003).

Mer om emotioner

Flera av de (medvetna) affekter som är specifika för de olika kommandosystemen, inklusive de nämnda emotionerna, med tillägg av förvåning och avsmak, utgör våra kategori-affekter. Det är de grundläggande känslouttryck som Charles Darwin (1872/1965) upptäckte hos alla människor oberoende av ras och som man senare funnit har särskilda baningar inom CNS (Panksepp, 1998 Damasio, 1994, 1999, 2003). De upplevs som specifika av oss och de avspeglar sig i ansiktets mimik och genom ögonens lyster. Emotioner förmedlar sig omedvetet till åskådaren även om denne inte ens är varse om dem. Återigen: Emotioner initieras från avgränsade subcorticala områden (belägna under hjärnbarken) och deras aktivitet behöver inte nå medvetandet. På den subcorticala nivån kan inget medvetande uppstå och följaktligen inget Jag i metapsykologisk bemärkelse existera. Vi, liksom alla lägre flockdäggdjur, utgör i den situationen en grupp inom vilken en individ svarar på den andres emotion som vore den ens egen⁸. Med ett antropomorft synsätt kan vi säga att vi är skapta att ”ta in den andres emotioner i oss”. Emotionerna s.a.s. ”smittar”. Sändaren utverkar, vare sig han vill det eller inte, en inkräktande projektiv identifikation av själva emotionen hos mottagaren, som då har att mentalt hantera den nya inre situationen.

⁸ . Det är vad Langer menar med empati (sympati däremot kräver samtidig kognition, Se Langer (1972) samt Ramberg 1992 sid. 19. Jämför f.ö. Slanders (1992) begrepp resonans med Langers definition av empati.

En stor del av vår utveckling till psykoanalytiker består av att lära oss att aktivt innehålla, hållbara, andras emotioner utan att fördensulla agera utifrån dem. Det kräver, som vi alla vet, ett aktivt och långvarigt affekt-kognitivt arbete att omvandla en impuls till ett spontant och samtidigt bearbetat svar).

När de ovan beskrivna emotionerna får samverka med vår kognition och vår symboliserade inre värld uppstår de s.k. sekundära emotionerna såsom avundsjuka, värdighet, stolthet, men också övergripande livsriktningar såsom hat och kärlek, till vilka jag återkommer.

På 60-talet utformade Silvain Tomkins (1988) med utgångspunkt från sin grundläggande forskning en mycket genomarbetad affektteori, som lyfte fram affekterna som starka och överordnade förstärkningssystem för drifterna, varför han ansåg att de, snarare än t.ex. sexualiteten, var de avgörande för individens känsloliv och beteende. Vissa principer i hans tankegångar stämmer överens med det övergripande innehållet i denna artikel. Jag tar av utrymmesskäl dock inte upp hans teori här.

Intersubjektivitet

Under 1900-talet sökte många efter alternativ till Freuds intrapsykiska en-persons-psykologi. Man ville framhäva det grundläggande behovet av en dialog med den Andre, i vilken båda deltagarna blir sedda: Jag tänker på Martin Bubers (1923) Jag-Du dialog, Sullivans (1953) begrepp validering och consensuell validering (ömsesidig verbal bekräftelse), psykoanalytikern Harold Kelmans (1971, se även Ramberg, 1987, 1992) begrepp *communing*, en ömsesidighet som inte primärt kommuniceras i ord. Inom familjeterapin har man sedan länge använt sig av ett sådant synsätt: Nyligen skriver t.ex. Seikkula (2002, 2003) om fungerande och brutna dialog inspirerad därtill av bl.a. Bakhtin.

Modern spädbarnsforskning har kunnat belysa intersubjektiviteten⁹ som motivkraft: Psykoanalytikern och spädbarnsforskaren Daniel Stern har tillsammans med andra (Boston Process of Change Group, 1998a, b) studerat vad som utgör konstruktiva moment förutom

⁹ Apropå pågående debatt om intersubjektivitet i *International Journal of Psychoanalysis*, speciellt Owen Reniks (1998, 1999, 2004), Marcia Cavells (1998) och Elizabeth Bott Spillius' (2004) skriftställning, vill jag i detta sammanhang tillfoga följande: Jag tänker mig inte att ett erkännande av motivkraften/driften till intersubjektivitet automatiskt leder till den slags radikala subjektivitetsposition med dess relativism som Owen tycks förespråka.

Jag tycker inte att analytiker/terapeuten skall dela med sig till patienten om "innehållet" i sitt liv. I detta avseende bör relationen vara asymmetrisk: Den senares yttre och inre liv skall i görligaste mån inte påverkas av den förras livsinnehåll. Däremot kan det, om analytiker bedömer att det kan främja utvecklingen av analysen/terapin, vara relevant att bekräfta eller påvisa avbrott eller störningar i den intersubjektiva dialogen och dessutom att uppmuntra till reflexion över dem. Det kan i sin tur leda till 'moments of meeting' (Stern, 2004) som ju till sin natur är spontana, icke metodiskt planlagda, skeenden.

Jag tycker inte heller att vi som terapeuter/analytiker skall ge upp våra försök att utifrån vår kunskap och erfarenhet nå fram till en någorlunda "saklig" bild av patientens inre liv som den under tid växer fram inom oss. En objektivitet i sig är naturligtvis omöjlig att uppnå och vår subkulturella bakgrund och motöverföring kommer naturligtvis dessutom att påverka, och kanske t.o.m. grumla, vårt seende. Maximen 'Sanning är det som fungerar' (Renik, 1998) riskerar att tas som intäkt för en kortsiktig adaptiv "som-om"- lösning (vilket Renik inte förespråkar) som både analytiker och patient kan följa, i stället för att den förre söker lyfta fram ett annat synsätt som oftast redan finns återspeglad i patientens eget drömliv. Patientens medvetna och omedvetna instanser väljer naturligtvis själv vilken förståelse han får och vilka eventuella val det kan leda till i yttervärlden. Se vidare diskussion om negativ terapeutisk reaktion (t.ex. Igra, 1988)

tolkning – ”the something more” - i psykoterapier med utgångspunkt från vad de tidigare kunnat observera varit bra för det lilla barnets utveckling.

Behovet att dela ens inre (värld) och dess aktuella intentioner med en viktig Annan och i sin tur att få ta del av den Andres inre värld och intentioner (”en-vägs”-intersubjektivitet), och än hellre, att den Andre har samma intention (”två-vägs”, fullvärdig intersubjektivitet) är en medfödd motivkraft hos människan.

Det nyfödda barnet härmar på sitt eget vis med en viss fördröjning modern, när hon riktar sitt intresse mot barnet i form av blick, röst och gester¹⁰ (primär intersubjektivitet; behovet av intersubjektiv sympati, Trevarthen, 1997, att uppnå ’dyadically expanded states of consciousness, Tronick, 1998).

Vid tre månaders ålder söker barnet att aktivt härma modern och på det sättet initiera och underhålla en ”proto-konversation” med modern för att därigenom åstadkomma ett möte. När det lilla barnet vid sju-åtta månaders ålder uttrycker en affekt och modern inte härmar denna, utan i stället svarar barnet med samma affekt men uttryckt i ett annat modus – hon kan t.ex. vifta med händerna och mima glädje när barnet skriker högt av exaltation över något – då visar modern på att det finns något annat bakom, ”innanför”, barnets affektiva uttryck, ett upplevande subjekt som kan förmedla sig.

Stern kallar denna intersubjektiva interaktion för affektintoning och han menar att den är grundläggande för att upprätta (förnimmelsen av) ett subjektivt Själv (7-15 månader).

Uttryckt i kleinianska termer skulle vi kunna uttrycka det så att hon i den stunden hjälper barnet att utveckla en inre geografi och att just denna interaktion är viktig för att bygga upp ett positivt inre delobjekt. Med utgångspunkt från bionsk-meltzersk terminologi (Meltzer, Harris-Williams, 1988) tänker jag mig att den primära intersubjektiviteten på ett metapsykologiskt plan representeras av ’det tänkande bröstet’ där bröstvärta och ögats pupill ”är ett”, medan den sekundära intersubjektiviteten koncentreras på ansikte/ögon (se vidare klinisk vinjett).

I nästa utvecklingskede 1,5 – 6 års ålder – när barnet börjar att kunna symbolisera och sedan allt mer – tillkommer förmågan till affekt-kognitiv grundad sympati (Langer, 1972, Ramberg, 1991). I psykologisk litteratur benämns detta ofta som empati; en förmåga som bara människan och till viss del några primater har. Barnets första affekt-kognitiva världsbilder uppstår nu och det kan i sin föreställningsvärld leva sig in i en annan persons situation och tänkande (mentalisering; Morton och Frith, 1995, Fonagy, 2002). Vi kommer senare att möta dessa världsbilder uttryckta i primärprocessens form. Den senare uttrycks i en symbolik som är attributiv till sin karaktär: Vi drömmer om avföring, kön, bröst, öga kopplat till affekt. Det är affektivt laddade symboler på delobjektsnivå som ”betecknar” betydelsefulla relationer. Våra senare utvecklade symboler är mer relaterande till sin karaktär. Det är en följd av neocortex’ utveckling och tillkomsten av associationsneuron (tertiära cortex, Luria, 1972), vilka på det biologiska planet möjliggör jämförelser och relationer i det affekt-kognitiva tänkandet.

Skälet härtill är att den främre delen av pannloben (prefrontalt) och hjässloben (parietalt) är oproportionerligt mycket utvecklade hos människan, till skillnad från övriga däggdjur. Dessa områden upptas till största delen av associationsneuron som inte är direkt kopplade till något specifikt system, och de är inte fullt utvecklade förrän vid 18-20 års ålder. De kan sägas utgöra en del i ett överordnat system som kan väga samman olika motivkrafter, känslor och

¹⁰ Film visad av Trevarthen år 2002 i Stockholm.

sinnesintryck mot varandra, samtidigt som det hämmar de underliggande emotionerna. På detta sätt blir det möjligt för oss att utföra en avvägd medveten handling, eller att bara känna och tänka handlingen. De funktioner som utgår från denna del av hjärnan är överordnade däggdjurens kommandosystem (Luria, 1932; se Kaplan-Solms, Solms, 2000, sid. 31).

Metapsykologiskt kan man tänka att Jaget hämmar Detet, eller om man så vill, att Jaget hämmar Kleins omedvetna fantasier från att ta sig direkta uttryck.

Människans fria vilja är således resultatet av hämning, nämligen vår förmåga att kunna hämma underliggande reptil- och däggdjurs-kommando-system och deras krav på omedelbar handling när ett stimuli kräver svar.

Sammanfattningsvis är vår förmåga till affekt-kognitiv intersubjektivitet unik för människan och förutsätter en förmåga till hämning av våra emotioner.

Stern har beskrivit intersubjektivitet på följande sätt: Vårt behov att uppleva att vi i tillfällen (s.k. moments of meeting) s.a.s. är del av den Andres värld och att den Andre bekräftar min erfarenhet, och då främst genom att detta avspeglar sig via den Andres ögon, röst och kroppsuttryck. Känslolivet, och affektintoningen är således den resonansbotten med vilken de kognitiva teorier vi upprättar om andra måste harmoniera, för att vi skall uppfatta dem som relevanta. Intersubjektiviteten reglerar var vi befinner oss i spännvidden mellan psykologisk förening, anknytning, och psykologisk ensamhet.

Det gäller också när vi är ensamma. Vi är medvetet/omedvetet tillsammans med inre följeslagare när vi kan vara 'allena', men vi kan också känna kosmisk ensamhet under korta stunder, innan vi "blankar ut".

Om modern saknar förmågan att upprätta affektintoning med barnet uppstår en slags psykisk stumhet hos barnet. Barnets växande hjärna får inte nog med stimulans, vilket t.o.m. kan påverka hjärnans utveckling. Det får i vilket fall svårt att upprätta ett inre själv, en inre geografi. I stället utvecklas ett adaptivt ytligt tänkande orienterat efter yttvärldens förmodade krav, som i sin tur leder till en outvecklad inre värld (Meltzers dimension 2, 1975, Ramberg: Efterord, 1995, normotisk personlighet, Bollas, 1987).

Kliniskt ser vi ofta att ett syskon i en familj upplever psykiska problem och har allvarliga symptom såsom psykos och depression (se t. ex. André Greens artikel 'Den döda modern' i (1986) *On Private Madness*). Det kan vara ett tecken på att barnet och modern under tidig uppväxt befunnit sig i en interaffektiv och intersubjektiv relation med varandra. Modern har emellertid inte mäktat att härbärgera barnet, utan barnet har i stället måst härbärgera modern, med problem för barnet som följd. Ett annat syskon, däremot, upplever i vuxen ålder kanske inga större psykiska problem. Det kan vara normotiskt: Det har ett väl utvecklat kärnsjäl men har undvikit att upprätta en intersubjektiv relation till modern. Det har därför ett mindre utvecklat subjektivt själv och ett "kallare" narcissistiskt försvar än det förra syskonets.

Psykets övergripande vektorer i Bions terminologi

De viktigaste vektorerna för utvecklingen av psykets organisation utgörs och utformas av våra grundläggande behov och de konflikter som kan uppstå när de inte genast tillfredställs. En enkel tillfredsställelse är troligen inte speciellt intressant vad gäller själva utformandet av psykets organisation, snarare då de tillfällen då en tillfredsställelse inte genast uppnås, utan måste arbetas fram genom en intersubjektiv "förhandling" mellan moder och barn (Winnicott, 1993, Tronick, 1998).

Jag använder mig nedan av Bions terminologi trots att hans tänkande inte är speciellt kroppsligt förankrat, eftersom det är ett metapsykologiskt genomarbetat tankesystem, som utgår från känslolivet i vid mening och som dessutom omfattas av många.

Människans viktigaste och tvingande behov, förutom de direkt fysiologiska, är troligen i följande ordning: Behovet av anknytning, intersubjektivitet och sexualitet.

Jag tänker mig att behovet av sex och anknytning snart tvinnas samman, eftersom deras respektive tillfredsställelse leder till att en i många avseenden likartad biokemi uppkommer i hjärnan. Båda emotionerna frigör olika endorfiner och oxytocin (Panksepp), som i sin tur torde innebära att likartade emotioner aktiveras i hjärnan.

På en annan logisk nivå uppkommer som resultat av denna sammanlänkning en gemensam symbolisk väv på olika utvecklingsnivåer av anknytning och sexualitet som blir till ett socialt band mellan människor. Denna väv är komplex och är dessutom beroende av andra skeenden i yttervärlden och psyket för att uppstå. Vi kan säga att psyket upprättar en gemensam dynamisk vektor, av Bion kallad +K (Kärlek).

Vrede/raseri uppstår när inte ett viktigt behov tillfredsställs på det sätt och i den utsträckning som önskas. Om ingen lösning på problemet nås och ingen tillfredsställelse ges, och individen inte kan släppa objektet, då uppstår småningom hat, Bions +H (Hat).

Behovet av intersubjektivitet ser jag som en aspekt av +Ku (Kunskap). Liksom att spädbarnet är passionerat intresserat av att få kunskap om hur det skall uppnå fysisk tillfredsställelse och närhet vid moderns bröst, är det i ”perioden ”alert inaktivitet (alert inactivity, Brazelton) lika passionerat upptaget av, och har kanske bävan inför, moderns blick. Bion benämner den senare situationen att vara vid moderns ’tänkande bröst’ (Se t.ex Bion, 1962, kap.12, där funktionen men inte termen är nämnd) och den kontakten moder- barn avspeglar början på en livslång utveckling av en intersubjektiv drift. Barnet söker kontakt med modern och söker samtidigt att kontrollera henne, men i synnerhet är det passionerat intresserat av vad som rymms i hennes blick, det gåtfulla i hennes väsen. Här väcks ett passionerat kunskapsbehov och en önskan om först ägande, sedan delaktighet.

Behovet av intersubjektivitet och anknytning är tätt knutna till varandra vilket Meltzer menar då han skriver att ögonen och bröstvårtorna är fusionerade/kondenserade till ”ett” i det ’tänkande bröstet’. Det är dock viktigt att den senare utvecklade, rent intersubjektiva driften inte sammanblandas med behovet av fysisk anknytning, eftersom det skulle innebära att de konflikter som ofta uppstår mellan dessa drifter; nämligen att behovet av fysisk anknytning ofta hindrar en positiv utveckling av intersubjektiviteten.

Annorlunda uttryckt kan vi se det som att det ursprungliga fysiska behovet av anknytning gradvis och med hjälp av övergångsobjekt och genom de psykiska processerna inkorporering och internalisering gör att vi kan internalisera viktiga objektrelationer. På det sättet kan vi göra oss relativt oberoende av den fysiska närheten av dessa objekt. Paniken vid fysisk separation har med hjälp av sorgearbete möjliggjort en separationsautonomi.

Vi kan se den biologiskt grundade hierarkiska vandringen från däggdjurets fysiska närhetsbehov till människans mer utvecklade relativa frihet i förhållande till känsloliv och kropp – från däggdjurshjärnans dominans till den tertiära hjärnbarkens hierarki.

Den motoriska utvecklingen och det omedvetna kroppsschemat

Vår utveckling följer en bestämd ordning. Det gäller hjärnan, där i en relativt bestämd ordning olika områden ”kopplas in på nätet”. Detsamma gäller kroppen: Man kan numera fastställa en ganska bestämd utvecklingssekvens vad gäller musklernas utveckling och samordning i olika rörelser. Man vet också grovt i vilken ålder detta sker. Det finns numera muskeltest (Lisbeth Marchers ref. i Hvid, 1990) där man genom palpation av muskler på c:a 150 punkter på kroppen kan avgöra om de har normal tonus eller om de är under- eller överspända. Man kan genom att använda sig av ett sådant test få en ganska bestämd uppfattning om i vilken tidsperiod, och därmed i vilken utvecklingsfas, barnet fått psykiska svårigheter som det ej klarat av utan men för utvecklingen.

Redan efter andra världskriget visade sig Nic Waals (1957) muskeltest stå sig väl i förhållande till Rorschach-testet i att bedöma människors psyken.

En störning i den psykiska utvecklingen avspeglar sig alltså i det omedvetna kroppsschemat (Schilder, 1950, Ramberg, 1987). Svåra psykiska trauma senare i livet kan påverka psykets djupfunktioner (se t.ex. Pine, 1990) och givetvis då också kroppsschemat. En speciellt skör period i detta avseende är tiden före och precis vid början av puberteten, då vuxen sexualiteten aktiverar alla de tidigare psykiska konflikterna, något som troligen är viktigt att beakta vid den senare fallbeskrivningen.

Några av oss kanske minns Michael Balints exempel på benign regression i boken 'The Basic Fault' (1968, sid. 127-132): En kvinna som aldrig tidigare kunnat göra en kullerbytta, kunde på analytikerns anmodan utföra en sådan ”en bit in i” analysen. Han refererar detta faktum som ett tecken på att det uppstått en brist eller ett trauma under den psykiska utvecklingen och att detta i sin tur avspeglar sig i en funktionell brist i det omedvetna kroppsschemat (mitt tillägg) och som får till följd att hon inte kan göra en kullerbytta. När hon sedan kan göra kullerbyttan inför honom menar Balint att detta är ett tecken på att utveckling skett i analysen samt att den senare vid uppföljning visade sig vara bestående.

Neurologen och forskaren Antonio Damasio (1994) har med sin ’somatic-marker’-hypotes kunnat visa att kroppens i stunden aktuella tillstånd ständigt projiceras i hjärnan för att möjliggöra nödvändiga kalibreringar i kroppens dynamik. Det gäller under dagtid men också under drömmens REM-fas – då de emotionellt mest laddade och logiskt bisarra drömmarna brukar uppstå med underliga eller fantastiska upplevelser och bilder av kroppen – men kanske något under dess N-REM-fas – då de mer berättande, sekundärprocessbetonade drömmarna uppstår¹¹.

Vi kan däremot tänka oss att hjärnans kroppsschema aktiveras i samma grad som olika kommandosystem uppkommer i drömmen (sex kanske aktualiseras mer i sömnen än i vaket tillstånd, också omedvetet. Vi har ju t.ex. inte flera gånger erektion på dagen, jfr Lichtenberg, 1989).

Vi kan därför genom att studera drömmarnas utveckling få en aning om hur kroppsschemat förändras vad gäller dess integration och under påverkan av sex och olika emotioner.

Jag kommer i den kliniska vinjetten att uppehålla mig vid halsmuskulaturen.

Klinisk illustration

Jag vill som avslutning presentera en dröm, drömd en månad före avslutningen av en åttaårig analys fyra gånger i veckan. Patienten hade bestämt sig för en avslutningsperiod på ett år.

¹¹ De motoriska spärrar som hjärnan upprättar under den förra fasen är något försvagade under N-REM-fasen och det är då som man vaknar upp ur mardrömmar, pavor nocturnus, och barn kissar på sig eller går i sömnen (Stern, M. M. 1988)

Jag gör det för att söka illustrera motivkrafterna anknytning, intersubjektivitet och sexualitet och hur de kan tänkas samverka vid en möjlig förändring av det grundläggande, icke verbala självet.

Jag gör det medveten om att vad som kan utläsas ur en dröm med nödvändighet är av spekulativ karaktär. Utrymmet tillåter inte en beskrivning av den intersubjektiva dialog som fördes eller av de associationer som patienten hade till drömmen, inte heller en beskrivning av det omedelbara sammanhanget kring drömmen med dess speciella överförings- och motöverföringsteman. Här återges inte heller drömtema över tid och inte heller en beskrivning av ändrade tankemönster och tankeinnehåll under den psykoanalytiska processen, vilket skulle kunna göra denna illustration mer kliniskt underbyggd.

En avslutning av en djupgående psykoanalys ger inte bara upphov till sorg och tacksamhet utan också djup vrede. Vreden kan i värsta fall omvandlas till hat (-H, eller bättre: +H), varvid vissa inre objekt projicerade på analytikern (och kanske tillblandade med analytikerns motöverföring) inte återtogs, och därför inte heller kan bearbetas eftersom de då och kanske också i framtiden är förlagda till analytikern. Vrede är därför en ur klinisk synpunkt välkommen emotion men undviks ofta av både analytiker och patient. I stället kvarstår en idealisering av analysen och eventuellt analytikern.

Bakgrund

Patienten är i medelåldern och gift med vuxna, numera gifta barn. Hon söker för svårigheter med vredesutbrott mot auktoriteter, vilka samtidigt är förknippade med så mycket nackont att hon måste behandlas och sjukskriva sig för smärtorna.

Anamnestiskt hade hon, enligt vad modern berättat, eksem från sex månaders ålder eller tidigare och en period framåt, varvid man band hennes handleder till sängen. Samtidigt som dottern fick eksem fick också modern handeksem. Modern kunde fortsätta amma, men för skötseln av patienten anställdes en barnsköterska.

Tidiga drömteman

Hon har följande drömteman vid antagningsintervjuerna, vilka jag tycker avspeglar arten av hennes grundläggande icke verbala själv.

1. Jag befinner mig i vatten och min man åker iväg i en båt. I vattnet finns ett spädbarn och en flicka något år gammal som knappt har huvudet ovanför vattenytan och som jag måste rädda.
2. Uppe på en stig på land kommer en tre-fyraårig flicka efter mig och visar tänderna på ett sätt som skrämmer mig.

Reflexioner

Även vissa oförmågor stärker ovanstående bild: Patientens svårigheter att amma sitt första barn. En bit in i analysen fick hon sitt första barnbarn, en flicka, och hon kunde under första veckan inte hålla henne i famnen. (Det senare inträffade under en period i analysen, då hon, under uppväxten en "pojkflicka", just börjat få kontakt med "sin inre" flicka, vilken senare utvecklades och blev äldre under analysens gång.)

Om den analytiska processen

Under den analytiska processen rapporteras en dröm där hon i sanden på en uttorkad sjöbotten upptäcker ett skelett. Senare har hon en dröm i vilken en präst visar på kvinnor och flickor i olika åldrar som levande hänger i halsen från taket och han markerar att det inte är farligt.

I början av psykoanalysen hade hon inga kroppssymptom. De debuterade med rytmrubbningar av hjärtat under det första sommaruppehållet. Andra psykosomatiska och hysteriska symptom förekom under en stor del av analysen men övergick etappvis i drömformuleringar för att därefter komma upp i det vakna dialogtänkandet.

Om motorisk utveckling

Vi vet från barns motoriska utveckling (Holle, 1991) att det lilla barnet från fyra månaders ålder skall kunna hålla huvudet stadigt på axlarna. Vi vet vidare att det från sex till sju månaders ålder liggande på rygg skall kunna lyfta upp enbart huvudet.

Barnet håller sig fast vid bröstet – det s.a.s. suger och biter sig in i livet och biter sig ur symbiosen, med munnens och senare också med tändernas hjälp. För detta krävs förutom käk- och ansiktsmuskler också nackmuskler. Barnet behöver givetvis också kunna röra sig fritt.

En dröm nära analysens avslutning

Nedan följer den i mitt tycke mest primitiva drömmen under avslutningsmånaderna. Den presenterades efter helguppehållet en månad före avslutningen av analysen.

D 1. Jag är iakttagare och ser en familj med ett litet barn. Barnet ger sig iväg från föräldrarna. Det är stiliserat i drömmen. Föräldrarna hinner inte ikapp barnet som åker på en kälke eller något sådant. Föräldrarna är samtidigt separerade från varandra. De är långt bakom barnet och hinner inte ifatt. Jag tror det är en pojke.

D 2. En man ligger på en säng under ett vitt täcke nära mig. Det innebär fara för den lilla ungen. Han snappar tag i ungen och drar in den under täcket. Jag hoppar upp på sängen som är nära mig och jag biter rakt igenom täcket. Jag biter i ansiktet, men han biter tillbaka. Jag hör att mina bett gör att det krasar i kraniet.

Jag vet inte om jag klarar av honom, men jag tror det. Jag vet bara att det inte är barnet jag biter..... Mannen biter tillbaks, men jag blir inte skadad. Det är svårt att ta kål på honom. Jag biter och biter..... Jag blir utmattad..... Jag ger nog upp..... Jag orkar inte riktigt. Jag gav nog upp. Det är skönt att jag vaknade.

D 3: På en berghäll ner mot vattnet ligger allt mitt utspritt; papper och så finns här och där bagar (väskor). Jag försöker få in papperen i dem. Det är osorterade papper. Det är skitsvårt (för henne ovanligt språkbruk), rent ut sagt. En resväska nära vattnet vattenfylls. Jag packar ändå vidare och försöker hålla ut vattnet.

D 4: Jag är här. Du säger ”Du kommer femton minuter för sent”. Jag ser att hon är kvart i, men jag skulle vara här halv. En konstig tid. Jag har ju aldrig haft någon sådan. Du ger mig utrivet ur ett seriemagasin tre remsor, ungefär som dom lappar du skriver på (De sista två och ett halvt åren har jag skrivit på Post-it-lappar under sessionerna). Jag försöker dölja min tveksamma reaktion och söker verka road, fast jag inte begriper något. Författarna, det är två stycken, är ritade på första bladet. På nästa är det någon katt och på det tredje troligen också en katt..... Först förstår jag inte. Du säger att katten är avundsjuk.

Under de följande veckorna upplever hon mer vrede som hon stolt känner att hon kan innehålla och som inbegriper hela kroppen men också gråt och hon är ofta djupt berörd.

Senare drömsekvenser

Jag bifogar två drömsekvenser från två drömmar som kan tänkas referera till ovanstående dröm. (Båda utgörs av den andra sekvensen i respektive dröm och för att inte sammanblandas med de tidigare, benämns de här D5 respektive D6):

3 veckor senare: del av dröm under helgen:

D5 Jag och B (pojke och barnbarn) kommer upp inifrån jordens inre genom en gång. Då vi är uppe är det fullt med bajs överallt. Han har långa byxben och jag säger åt honom att ta av byxorna så inte bajs kommer på byxorna. Jag säger till honom att följa med mig och det känns som att han gör det i drömmen. Självt kan jag, trots allt bajs, vandra emellan det, trots att det är svårt. Jag visste hur jag skulle gå för att undvika att gå på det.

4 veckor senare: del av dröm under helgen

D6. Det ligger tygstycken runt min väska. C:a ½m ggr ½m, ett gult och ett grönt och troligen ett rött, inalles tre tygstycken, som jag stoppar in i min väska, varpå jag bestämt drar igen låset, så att väskan är stängd.

Association: Jag känner mig bestämd och beslutsam när jag stänger med blixtlåset.

Tidigare har det varit rörigt och osorterat när jag skall packa in. Den här gången gick allt in och det gick att dra igen.

Reflexioner

Att tänka sig att en dröm direkt återger intersubjektiva "realiteter" är inte rimligt. Modern forskning (Shevrin, 1996, Panksepp och Shevrin, 2004¹²) tycks bekräfta att Freuds postulat om primärprocessens lagar är riktiga. Likväl kan man som regel i den manifesta drömmen se klara bildpresentationer av vilka processer som rör sig i den inre världen till följd av det som sker i analysen och livet i övrigt.

I denna dröm ser vi manifest i D1 en uppsplittring och i D2 ett interpersonellt möte där den Andre är okänd och där hon inte allvarligt lyckas skada denne/denna som i sin tur inte alls skadar henne men aktivt värnar sin kroppsliga integritet.

Först i D4 då drömmedvetandet arbetat med dröminnehållet en tid och hon dessutom (under N-REM-fas) har fått tillgång till ytterligare sekundärprocessförmåga, kan hon reflektera över i vad mån det föreligger ett intersubjektivt 'moment of meeting' (Stern, 2004). Ett sådant föreligger inte på ett manifest plan: Dels föreligger bristande ömsesidighet i tid och dels presenteras för henne ett bild-symboliskt material hon alls inte förstår; detta samtidigt som hon själv döljer sitt eget tänkande för analytikern.

Man skulle spekulativt kunna förstå de två första drömsekvenserna på följande sätt: Inför hotet av den annalkande avslutningen på analysen får patienten i D1 se hur den positiva, närande triad, som hon arbetat sig fram till vid analytikerns bröst, hotas att splittras upp. Den skrämmande men också hisnande känslan inför att lämna "boet" övergår i erotisering. Den infantila upphetsningen hotar att lösa upp, inte bara triaden utan också det förenade objektet, med den följd att barnet både halkar och åker ned från bröstet.

Till följd av patientens inkräktande projektiva identifikationer på analytikern, riskerar barnet i D2 att fångas in av ett objekt – kanske analytikern. Det är en inre situation jag känner igen hos henne från den analytiska processen, där hon i drömmarna ofta såg sig fasthållen av en man och att de båda är på väg att sänkas ned i havet.

Hon är ånyo, som så ofta förr vid veckosluten, rädd för att slukas upp av den sexualitet, som aktiveras i henne för att klara av separationen. Detta analogt med resonemanget jag tidigare fört om uppkomsten av +L; att anknytning och sex vävs samman och också till viss del kan ersätta varandra.

¹² Diskussion på "Forskningsdagen" vid femte Internationella Neuro-Psykoanalytiska Kongressen i Rom, 2004.

Sexualiteten är så skrämmande för henne att hon, analogt med tidigare resonemang utifrån Freud och Bollas, projicerar den på mannen/faders-objektet. Det får till följd att hon löper risken att förlora sig själv i honom i likhet med hur Stora Stygga Vargen slukar upp Rödluvan – en slukande modersrelation i fadersgestalt. Den aggressiva aspekten av symbiosen projiceras på mannen.

På så vis flyr hon i drömmen undan en identifikation med modern. Hennes under uppväxten troligen komplexa och bristande anknytning till modern bör ha lett henne till en rädsla för djup närhet och skräck för symbiotiska känsloladdningar. Hon vände sig, spekulerar jag, därför till fadern med sina preoidipala anknytningsbehov, varvid hon i stället hamnar i en symbiotisk förvirring i förhållande till honom med en överdriven och dysfunktionell fadersidentifikation till följd. I den processen förlorar hon lätt sig själv.

När hon, efter att hon själv sagt en del om drömmen och ber att få höra analytikerns förståelse av den, och inte får det, blir hon rasande; ett raseri som bl. a. ageras ut mot en arbetskamrat. Hon får ju varken höra analytikerns röst – det närmaste man kommer fysisk anknytning i psykoanalysen, om man som jag inte skakar hand – eller höra hans tolkning – vilket kan medföra en risk för passivisering i form av en idealiserande symbolisk underkastelse under analytikern. I stället får hon finna fram till sin egen tolkning av drömmen i den tysta närvaron av den lyssnande modern (Winnicott, 1993) och själv ta ansvar för den – en upplevelse av autonomi under samtidig anknytning..

I stället för att försvinna in i en hysterisk flykt, låter hon denna gång raseriet som uppstår i samband med separationen komma till uttryck. Som svar på separationspaniken väljer hon på en omedveten (dröm)nivå att inte erotisera – ett självförsörjande, inåtvänt och därför narcissistiskt förhållningssätt. Hon blir i stället rasande – en utåtriktad emotion.

Jag tycker att hon i bitandet i D2 är vital och levande. Hon äger en aktivitet som utgår från henne själv. Hon riktar sin aktivitet mot ett yttre objekt och är därför i stunden inte narcissistisk. Hon biter sig med hjälp av käk- och nackmuskler snarare ut ur sitt narcissistiska pseudovuxna ”som om”-skal (eller hölje). Hon äger kraften att hävda sin livsförmåga och biter sig fast i livet med lust. Brösten är ju det första och därför grundläggande yttre objektet. Jag har inte sett att hon vågat vara i lust, djurisk glupskhet och vrede samtidigt tidigare – tänk på flickan med det farliga bittet i drömmen från intagningsintervjun. Jag ser alltså en aktiv vilja på den mest grundläggande orala nivån, inte en passiv önskan, till anknytning till yttrevärlden; en önskan som är länkad till sexualitet.

Samtidigt är den inre situationen problematisk: Det finns hat, Bions +H. I drömmen har hon inte längre ett kallt hat, -H, som hon hade i början av analysen med förakt och förnekande, utan hennes hat är på väg att lösas upp i vrede (och senare sorg). Det senare kan vara ett förebud till att hatet inom henne (avunden – katten i D4) inte längre på samma sätt och i samma utsträckning kommer att fortsätta att vara en övergripande organisatör av den inre världen. Hon både älskar och hatar personen under det vita täcket (min association: täckelse) – mannen som hon säger, eller kanske snarare, den oidipala modern som både är sexuell och moderlig.

Angreppet är riktat mot ansiktet, det område som via ögon och mimik förmedlar affekter och inre värld. Det är ett uttryck för en hatisk attack på den intersubjektiva dialogen. Således inte Bions ’Den tänkande modern’, där både bröstvårtor och ögon ”är ett” (primär intersubjektivitet), utan just ansiktet (sekundär intersubjektivitet). Samt antar jag, ett närmande

till ett symboliskt tänkande med dess karaktäristikum av integration av emotion och kognition på en högre nivå).

Man kan tänka sig att den aktiva, phalliska aspekten hos henne ”åker ned” från bröstet, där hon varit i en insugande, inkorporerande position för att i stället rikta sig mot den Andres (övertäckta) ansikte – ett intersubjektivt och symboliskt relaterande.

I sitt drömmedvetande låter hon dock den Andre aktivt värna om en fortsatt intersubjektiv dialog genom att den Andre biter tillbaka utan att för den skull skada henne: Det symbiotiska behovet och raseriet inför separationen tillåts inte att förstöra den intersubjektiva dialogen med den preoidipala och oidipala Andre.

Senare i D4 låter hon analytikern klargöra för sig att det varit två författare till hennes narrative, med andra ord att analysen har varit co-kreativ, d.v.s. i djup bemärkelse intersubjektiv. Spekulativt kan man tänka sig att analysen är på väg att gå från bild till triadisk struktur/organisation, till att bli verbalt symboliserad.

Sammanfattningsvis tvingas/vågar hon inför den omedelbart förestående avslutningen av analysen möta primitiva kommandosystem, drifter och emotioner, på ett direkt sätt. De drömfragment från senare drömmar jag bifogat ger ett visst stöd för att hon kan använda denna benigna regression i Jagets tjänst (Balint, 1968), eftersom hon i D5 får med sig den lille pojken från underjorden. Hon hjälper honom dessutom att undvika anala fixeringsområden. På det sättet får hon möjlighet att (åter-?) upprätta en närande positiv triad (Det förekommer även tre pappersremсор i D4 och tre tygstycken som hon placerar i sin väska som hon sedan drar igen i D6). Hon kan därmed fortsätta det symboliska arbetet på en vidare internalisering av Phallos och en ytterligare differentiering av självet.

Spekulationer om förändring av halsmuskulaturens funktion

(En utveckling av det omedvetna kroppsschemat)

Av bl. a. intervjudrömmarna framgår att förbindelsen mellan huvud och kropp är skör – de små barnen har knappt huvudet ovanför vattnet. Vidare framgår att hon inte ”äger” kommandosystemet raseri/vrede – flickan som visar tänderna. Samt dessutom att hon har svårigheter att vara i primitiv anknytning på en grundläggande nivå - svårigheten att amma och att hålla i barnbarnet.

Under den analytiska processen har hennes (psyko-) motoriska organisation, hennes omedvetna kroppsschema, vad käk- och nackmuskulatur beträffar, utvecklats och blivit mer vitalt. Utvecklingen är tydlig, om man jämför initialdrömmarna med D1 och D2. I den senast rapporterade drömmen finns dock en kvarstående förblindelse i den rasande men samtidigt (eller några dagar senare) kärleksfulla attacken och hon kan därför i denna dröm varken affektivt eller kognitivt anses äga innehållet.

Avslutning

Jag hoppas att det framgår av mitt föredrag, att inte sexualiteten, knappast heller libido med dess orala och anala partialdrifter, ensamt kan utgöra psykets drivkraft. Inte heller emotionerna kan göra detta anspråk (som jag tycker Tomkins hävdar). Och absolut inte kognitionen. Det centrala nervsystemet är så komplext uppbyggt att drift/motivkrafter-emotion-kognition i praktiken är sammanvävda, vilket också gäller för vårt subjektiva upplevande.

En person som inte fått utöva och uppleva grundläggande emotioner i förhållande till viktiga personer i tidig uppväxt och ej heller fått dem bekräftade i en primär eller sekundär intersubjektiv form kommer enligt Stern att sakna viktiga ”grundpelare”, invarianter, i sitt preverbala själv. Det är därför sannolikt att en viss skörhet och osäkerhet uppstår hos personen ifråga. Hon blir till följd därav alltmer upptagen av sin adaptation till yttrevärlden, med den risk att hon ytterligare fjärrar sig från sitt icke verbala själv. På det sättet blir hon främmande för aspekter av sig själv; de blir egodystona.

Uppkomsten och utvecklingen av Sterns olika ’förmimmelser av själv’ är, enligt honom, ett resultat av de effekter på det inre livet som specifika och observerbara interaktioner - som barnet har med modern och patienten har med analytikern/terapeuten – ger upphov till. Dessa själv kan emellertid inte direkt översättas till den inre symbolvärld psykoanalysen beskriver: Jag tänker t.ex. på Kleins omedvetna fantasier samt på Bions, Segals och Meltzers vidareutveckling av denna symbolvärld med dess olika världsbilder. Även om dessa analytiker hänvisar till interpersonella interaktioner eller brist på tillfredsställande sådana som villkor för uppkomsten av en normal eller bristfälligt strukturerad inre värld, är de inte i sig orsaken till den. Mind gör ett eget inre arbete om vilket vi inte har direkt kunskap.

Likväl tycker jag att det är rimligt att tänka sig att de affekt-kognitiva kartor som kan tänkas uppstå efter de beskrivna interaktionerna i sin tur på ett för oss okänt sätt kan ge upphov till symboliseringar som visar på en världsbild som kan synas kongruent med eller verka rimlig utifrån de erfarenheter som gjorts.

Jag tycker därför att man i min kliniska illustration med den givna anamnesen och drömtemata kan föreställa sig en utveckling från en inre värld med en egodyston oral aggressivitet som under analysen utvecklas mot en mindre utsatt och mer självinitierande inre värld, där den orala aggressiviteten har börjat internaliseras samt att det icke verbala självet fått en bättre kontakt med det verbala och med yttrevärlden. Eller för att uttrycka det annorlunda: patienten börjar alltmer äga sitt agens.

Jag har i den kliniska beskrivningen presenterat en utveckling på ett kroppsligt (motoriskt muskulärt) plan, visat på en integration av olika kommandosystem, speciellt raseri-vrede, på ett annat plan, samt dessutom på ett symboliskt plan visat på en utveckling, där vektorn –H övergått till +H samt att vektorn Ku mer riktar sig mot yttrevärlden med mindre narcissism som följd.

Litteratur:

Balint E. (1968) *The Basic Fault*. London. Tavistock Publications.

Barbas H. (1998) Anatomic Basis of Cognitive-Emotional Interactions in the Primate Prefrontal Cortex i (1998) i *Neuroscience and Biobehavioural Reviews*. Vol. 19, 3:499-510.

Basch, M.F. (1977). Developmental psychology and explanatory theory in psychoanalysis. I: *The Chicago Institute for Psychoanalysis*. Vol. 5. New York: International

University Press.

Bateson G. (1964) *The Logical Categories of Learning and Communication*, (1969), *Double Bind 1969* i (1972) *Steps to an Ecology of Mind*: New York. Ballantine Books

Bion, W. (1959) *Experiences in groups*. London. Tavistock.
 _____ (1962) *Learning from Experience*. London. Maresfield Reprints

Bollas, C. (1987) *The Shadow of the Object. Psychoanalysis of the Unthought Known*. London. Free Association Books.
 _____ (2000) *Hysteria*. London. Routledge.

Bott Spillius, E. (2004) Comments on Owen Renik i *Int J Psychoanal* 2004; 85: 1057-1064

Bowlby J. (1969) *Attachment and Loss. Attachment*. Vol 1. London. Tavistock Publications.

Brazelton, T.B. (1984) *Neonatal Behavioral Assessment Scale*. London. Spastics International Medical Publications.

Cavell, M. (1998) In response to Owen Renik i *Int J Psychoanal* 1998; 79:1195-2002.

Damasio A (1999) *Descartes misstag*, (1994) *Descartes Error*. New York. Putnam
 _____ (2002) *Känslan av att leva*. (1999) *The Feeling of What Happens*. New York. Harcourt Brace & Company.
 _____ (2003) *Looking for Spinoza*. London. William Heinemann

Darwin, C. (1872/1965) *The Expression of Emotion in Man and Animals*. Chicago. Chicago University Press

Downing, G. (1996) *Kroppen och ordet*. Stockholm. Natur & Kultur.

Fonagy, P. (2001) *Attachment Theory and Psychoanalysis*. Other Press.

Freud, S. (1996) *Drömtydning S. Skr. II*. Stockholm. Natur & Kultur.
 _____ (1998) *Tre avhandlingar om Sexualteori och Den infantila sexualiteten i Sexualiteten- S. Skr. V*. Stockholm. Natur & Kultur.
 _____ (2000) *Fallet Dora, Lille Hans i Fallstudier. S. Skr. VI*. Stockholm. Natur & Kultur.
 _____ (2003) *Bortom Lustprincipen i Metapsykologi. S. Skr. IX*. Stockholm. Natur & Kultur.

Gade, A. (1999) *Hjerneprocesser*. Köpenhamn. Frydenlund. Sid. 389 ff.

- Goleman, D. (1997) *Känslans intelligens*. Stockholm. Wahlström och Widstrand. Eng. (1995) *Emotional Intelligence*. New York, Brockman Inc.
- Green, A. (1986) *On Private Madness*. London. Hogarth Press.
- Grinberg, L. et al (1993) Efterskrift I (1975) Eng. *Introduction to the Work of Bion*. (1993) *Vid närmare eftertanke*. Natur och Kultur
- Havnesköld, L. & Risholm Mothander, P. (2002). *Utvecklingspsykologi. Psykodynamisk teori i nya perspektiv*. (2:a upplagan). Stockholm: Liber AB.
- Holle, B. (1991) *Barns motoriska utveckling*. Stockholm. Natur och Kultur. Danska (1976) *Normale och retarderede börns motoriske utvikling*. Köpenhamn. Munksgaard.
- Hvid, T. (1990) *Kroppens Fortaellinger*. Aarhus. Modtryk
- Igra, L. (1988) *På liv och död*. Stockholm. Natur och Kultur.
- Kaplan-Solms, K. & Solms, M.(2000) *Clinical Studies in Neuro-Psychoanalysis*. Karnac Books.
- Kelman, H. (1971) *Helping People*. N Y: Science House.
- Kernberg, O. (1976) *Object Relations Theory and Clinical Psychoanalysis*. New York. Jason Aronson.
- Langer, S. (1967, 1972) *Mind: an essay on human feeling*, Vol. 1 och 2.London. Johns Hopkins Press.
- Langs, R. (1978) *The Listening Process*. New York. Jason Aronson.
- Levin, F. M. (1991) *Mapping the Mind: The intersection psychoanalysis and neuroscience*. Hillsdale, New Jersey. The Analytic Press.
- Laufer, M. & Laufer, M. E. (1984) *Adolescence and Developmental Breakdown*. London. Yale University Press.
- Lichtenberg J D. (1989) *Psychoanalysis and Motivation*. Hillsdale. New Jersey. The Analytic Press.
- Luria A.R. (1973) *The working Brain*. New York. Basic Books.

- MacLean, P. (1978). *A Mind of Three Minds: Educating the Triune Brain* i Chall, J. & Mirsky, A. *Education and the Brain*. Chicago: Chicago Univ. Press.
- Marinelli Mayer (2003) *Dreaming by the Book*.
- Maturana, H. & Varela, F. (1988) *The Tree of Knowledge*. London. Shambhala.
- McDougall, J. (1988) *Jagets Teatrar*. Stockholm. Natur och Kultur. På franska (1982) *Théâtres du Je*. Paris. Gallimard.
- Meltzer, D (1986) *Studies in Extended Metapsychology*. London. Clunie Press.
 _____ et al (1975) *Explorations in Autism*. London. Karnac
 _____ Harris-Williams, M. (1988) *The Apprehension of Beauty*. London. Clunie Press.
- Panksepp, J. (1998) *Affective Neuroscience. Foundations of Human and Animal Emotions*. Oxford Univ. Press.
- Pine, F. (1990) *Drive, Ego, Object & Self*. New York. Basic Books.
- Ramberg, L. (1987) Kroppens roll i personlighetsutvecklingen i *Kropporienterad psykoterapi*, red. Wrangsjö, B. Sthlm: Natur & Kultur. Eng. övers. (1994) *The Role of the Body in Personality Development* i *Pesso Bulletin* 1/1994. Eelde. Holland.
 _____ (1992) *Tänkbart - om individuation och tillhörighet*. Stockholm. Mareld.
 _____ (1996a) *Efterord* i Meltzer, D. (1996) *Den psykoanalytiska processen*. Natur och Kultur.
 _____ (1996b) *Om självförankring och tillhörighet* i *Bulletin för Svenska föreningen för holistisk psykoterapi och psykoanalys*, nr. 74.
 _____ (1998). *Minnesinlagring, symbolisering och drömmar*. *Insikten* 3/98.
 _____ (2001). *Om införlivande av nya objekt*. *Insikten* 1/01.
 _____ (2003) *Vad kan ett neuro-psykoanalytiskt perspektiv ge en psykoterapeut i Psykisk Hälsa*, n:o 3, 2003.
 _____ & Wrangsjö, B. (2002) *An integrative approach to body oriented psychotherapy* i (ed. Säfvestad Nolan, I. & Nolan, P.) *Object Relations & Integrative Psychotherapy*. London. Whurr Publishers.
- Renik, O. (1998) *The Analyst's subjectivity and the Analyst's Objectivity* i *Int J Psychoanal* 1998; 79: 487-497.
 _____ (1999) *Renik replies to Cavell* i *Int J Psychoanal* 1999; 80: 382-383.
 _____ (2004) *Intersubjectivity in Psychoanalysis* i *Int J Psychoanal* 2004; 85:1053-1056.
- Sandler, J. (1992) *Reflections on developments in the theory of psychoanalytic technique*. *Int. J. Psycho-Anal.* 73: 189 - 198.

- Schilder, P. (1950) *The Image and Appearance of the Human Body*. New York. International University Press.
- Seikkula, J. (2002) Open Dialogues with Good and Poor Outcomes for Psychotic Crises: Examples from Families with Violence i *Journal of Marital and Family Therapy*. Juli 2002, Vol. 28, No. 3, 263-274.
- _____, Olson, M. E. (2003) The Open Dialogue Approach to Acute Psychosis: Its Poetics and Micropolitics i *Family Process*, Vol. 42, No. 3, 2003.
- Shevrin H. (1999) Commentary i *Neuro-Psychoanalysis*, Vol. 1 no. 1, 1999.
- _____, et al (1996) *Conscious and Unconscious Processes . – Psychodynamic, Cognitive and Neurophysiological Convergences*. New York. The Guilford Press.
- Schore, A.N. (2003) *Affect Regulation and the Repair of the Self*. New York. Norton. .
- Stern D. (1985) *Spädbarnets interpersonella värld*. Stockholm. Natur och Kultur.
- _____, (2004) *The Present Moment in Psychotherapy and Everyday Life*. New York. Norton.
- _____, et al (1998) Non-Interpretive Mechanisms in Psychoanalytic Therapy: The 'Something More' than Interpretation i *Int. J. Psycho-Anal.* (1998) 79, 903-921.
- Stern, M. M. (1988) *Repetition and Trauma. Toward a Teleonomic Theory of Psychoanalysis*, ed. L. B. Stern. New Jersey. Analytic Press.
- Sullivan, H.S. (1953) *The Interpersonal Theory of Psychiatry*. N Y. W W. Norton & Co.
- Taylor, G. (1987) *Psychosomatic Medicine and Contemporary Psychoanalysis*. I.U.P.
- Trevarthen, C. (1997) The Nature of Motives for Human Consciousness i *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*. No. ?
- Tomkins S S. (1988) *Affect, Imagery, Consciousness*, Vol 1.och 2 samt

(1991) Vol 3, (1992) Vol.4. New York. Springer.

Tronick, E.Z. (1998) Dyadically Expanded States of Consciousness and the Process of Therapeutic Change i *Infant Mental Health Journal*, Special Issue: Interventions that Effect Change in Psychotherapy: A Model Based on Infant Research, Vol. 19, No. 3, 1998.

Waal, N. et al (1957) *Nic Waals metode for somatisk-psyko-diagnostik*. Oslo. Särtyck

Winnicott D W. (1993, red. Jemstedt, A.) *Den skapande impulsen*. Natur och Kultur.

Winson J (1985) *Brain and Psyche*. Garden City. New York. Anchor Press.

Wrangsjö, B. (red.1987) *Kroppsoorienterad psykoterapi*. Stockholm. Natur & Kultur. Dansk.övers. (1989) *Kropsorienteret psykoterapi*. Köpenhamn. Munksgaard.

